

ÜMUMİ XARAKTERLİ RETROSPEKTİV BİBLİOQRAFİK VƏSAİTLƏRDƏ PEDAQOJİ ƏDƏBİYYATIN ƏKS OLUNMASI XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Ümumi bibliografiyanın retrospektiv mənbələri, cari mənbələrlə yanaşı, effektiv retrospektiv bibliografik axtarış üçün mühüm rol oynayırlar. Ümumi retrospektiv göstəricilər bibliografiyalasdırma obyektinə görə 2 qrupa ayrılır: dövrü olmayan nəşrlərin və dövrü nəşrlərin göstəriciləri. Pedaqoji elmlərin bibliografik informasiya təminatında ümumi xarakterli vəsaitlərin xüsusi rolu vardır. Onlardan ən vacibi «Azərbaycan kitabı»nın ümumi retrospektiv mənbələridir.

Mədəniyyət Nazirliyinin 1959-cu ildə «Azərbaycan kitabı» göstəricisi haqqında təsdiq etdiyi əsasnaməyə görə Azərbaycan kitabının ümumi retrospektiv göstəricisi üç cildə nəzərdə tutulurdu və o, ilk Azərbaycan kitabından başlayaraq bütün nəşrləri əhatə etməli idi (5.-S.26). Lakin təəssüf ki, göstəricinin hələlək 1 cildi və 2-ci cildinin 1-ci kitabı çap olunmuşdur.

«Azərbaycan kitabı»nın 1963-cü ildə çıxan 1-ci cildi 1780-1920-ci illərdə çap olunmuş 1329 adda mənbəni əks etdirir (5.-s.27). Bibliografik göstəricidə mənbələr xronoloji prinsipə qruplaşdırılmış və xronologiya daxilində əlifba qaydası əsas götürülmüşdür. Göstəricidə verilən bibliografik təsvirlər vasitəsilə əsərin müəllifi, adı, nəşri, nəşr edən idarə, müəssisə, nəşr olunduğu yer və il, səhifəsi, forması, qiyməti haqqında məlumat əldə etmək olar. Ərəb və latın əlifbası ilə çap olunmuş əsərlərin müəllifləri və adı əvvəlcə həmin əlifba ilə təsvir olunur, sonra isə Azərbaycan əlifbası ilə verilir.

Azərbaycanda 1920-ci ilə qədər çap olunmuş kitablar haqqında zəngin məlumatı özündə əks etdirən bu bibliografik əsərin əhəmiyyətli cəhətlərindən biri də onun mükəmməl yardımçı göstəricilərə malik olmasıdır. Bu yardımçı göstəricilərin mövzu müxtəlifliyi xüsusilə diqqətə layiqdir. Belə ki, oxucuların bu mühüm bibliografik mənbədən istifadəsini asanlaşdırmaq məqsədilə on adda yardımçı göstərici tərtib olunmuşdur və bunların hər biri ayrılıqda bibliografik axtarış zamanı bir çox məsələlərin aydınlaşdırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bunlardan birincisi «Mövzu göstəricisi»dir. Həmin göstərici vasitəsilə ayrı-

ayrı mövzular üzrə kitabların az vaxt ərzində tapılması təmin edilir. Həmin köməkçi aparat vasitəsilə müəyyən etmək olar ki, bu bibliografik göstəricidə surf pedaqogika sahəsinə dair 4 kitab haqqında bibliografik informasiya 345, 413, 655, 1132 sayılı təsvirlərdə verilir. Bunlardan birincisi 1906-cı ildə Bakıda «Kaspi» mətbəəsində çap olunmuş Həsən Səbri Ayvazovun «Üsuli-tədris və təlim-tərbiyə» adlı 33 səhifəlik kitabıdır. İkincisi, 1907-ci ildə Bakıda «Fyuzat» və «Tazə həyat» mətbəəsində çap olunmuş Şeyxzadə Hafiz Məhəmməd Əminin «Nümuneyi-tədris və tərbiyə» (Zükur və ünas məktəblərinin surəti idarəsi ilə üsuli-tədris və tərbiyələrindən bəhs edən) 47 səhifəlik kitabıdır. Üçüncü kitab Bakıda 1911-ci ildə Orucov qardaşlarının elektrik mətbəəsində çap olunmuş Məhəmmədzadə Abbas Əlşəhir bə farsı fi İrəvaninin «Bədə-rətül ətfal fi üsuli-tədrisül-farsiyyə» adlı 115 səhifəlik kitabıdır. Dördüncüsü, Tiflisdə 1916-cı ildə «Mətbəeyi-şirkəti-nəşriyyati gürcü»də çap olunmuş müəllifi Rəzi Əli Məhəmmədzadə Əşşəhir bə Fars olan «Bədriqətül-ətfal. Dər üsuli-tədrisi-farsi. Kitabçə ist müfid bə cəhəti nəvamuzani-zəbani-farsi, məxsus mütəllimini-məkatibi-ibtidaiyyə» adlı 147 səhifəlik kitabıdır.

Bundan başqa yardımçı göstərici vasitəsilə həmin dövrdə müxtəlif elm sahələrinə dair 103 dərslik və dərs vəsaitinin, təkcə riyaziyyata dair isə 17 dərsliyin çap olunduğunu müəyyənləşdirə bilərik (1).

«Təxəllüsərin əlifba göstəricisi», «Sərlövhələrin əlifba göstəricisi», «Mütərcimlərin və təbdil edənlərin əlifba göstəricisi», «Naşirlərin əlifba göstəricisi», «Mətbəələrin adları və sahəblərinin əlifba göstəricisi», «Dillərin əlifba göstəricisi», «Coğrafi adlar göstəricisi», «Kitablərin hansı kitabxanada olduğuna dair göstərici» adlanan yardımçı göstəricilər də çox böyük əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycan mətbuatının ümumi retrospektiv bibliografiyasının yaradılması sahəsində ilk nailiyyət olan bu göstəricinin böyük elmi və tərübü əhəmiyyəti var. Bununla belə o nöqsansız deyil. Vəsaitin tərtibi zamanı «milli kitab» məfhumunun dəqiq müəyyənləşdirilməməsi nəticəsində Azərbaycanda başqa dillərdə çıxan kitabların buraya daxil edilməməsi, azərbaycanlı müəlliflərin xarici nəşrlərinin tam verilməməsi, təkrar nəşrlərin həmişə göstərilməməsi, orijinal və tərcümə nəşrlərinin bir yerdə verilməsi, bibliografik təsvirlərdə vahid qaydalara riayət olunmaması və s. çatışmazlıqlar onun elmi dəyərinə və informasiya potensialına mənfi təsir göstərməyə biləniz (5.-s.29). Buna görə də «Azərbaycan kitabı»nın I cildinin yeni, tamamlanmış və mükəmməl nəşrinə başlanmasında qarşıca duran əsas vəzifələrdən biri olmalıdır.

Göründüyü kimi, bu bibliografik göstərici 1780-1920-ci illərdə Azərbaycanda pedaqoji ədəbiyyatla maraqlanan və bu sahədə tədqiqat aparən mütəxəssislər üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir.

1982-ci ildə «Azərbaycan kitabı»nın II cildinin 1-ci kitabı çap olunmuşdur. V.C.Mirzəyeva, M.Ə.Zabalova və N.A.İsmayilovanın tərtib etdiyi bu kitabda keçmiş SSRİ ərazisində 1920-1940-cı illərdə Azərbaycan dilində çıxmış humanitar profilli ədəbiyyat əks olunmuşdur. Girişdə deyildiyi kimi, göstəricidə sosial-siyasi mövzulu kitablar, bədii əsərlər, tarixə, pedaqogikaya, maarifə, dilçiliyə, ədəbiyyatşünaslığa, incəsənətə, idmana, mətbuata, kitabxanşünaslıq və bibliografiyaya dair kitablar haqqında bibliografik informasiya verilmişdir. Göstəricidə materiallar 1978-ci ilə kimi dövlət bibliografiyası orqanlarında tətbiq olunan təsnifat sxemi əsasında qruplaşdırılmışdır. 31 şöbədə ibarət bu təsnifatın I-XIV və XXIII-XXXI şöbələri üzrə ədəbiyyatın bibliografik axtarışı təmin edilmişdir (7.-S.65). Hər şöbə müvafiq yarım bölmələrə ayrılmış, daxildə isə bibliografik təsvirlərin düzülüşündə müəlliflərin familiyasına və əsərlərin sərlövhəsinə görə əlifba prinsipinə əsaslanmışdır. Əski əlifba ilə çap olunmuş kitab və kitabçaların müəllifi və sərlövhəsi orijinalda olduğu kimi əsas təsvirin üstündə verilmişdir (2).

Göstəricinin oxucu dairəsini genişləndirmək məqsədilə təsvirlərdə əlavə olaraq kitabın müəllifinin və sərlövhəsinin adı rus dilinə tərcümə edilmişdir. Bu isə göstəricinin oxucu kontingentini artırır. (8)

Göstəricidə pedaqogikaya dair ədəbiyyat haqqında geniş bibliografik informasiya əldə etmək olar. «Ailə və məişət» bölməsində pedaqogikaya dair 19 mənbə haqqında, «Pedaqogika. Pedaqoji psixologiya» bölməsində həmin sahəyə aid 24, «Məktəbəqədər tərbiyə işi» bölməsində 41, «Ümumtəhsil məktəbi» bölməsində 808, «Dərslilər və dərs vəsaitləri» bölməsində 855, «Peşə texniki təhsil» bölməsində 3, «Orta ixtisas təhsili» bölməsində 45, «Ali məktəb» bölməsində 43, «Təlim və tərbiyənin xüsusi növləri. Korlar, karlar, əlillər, bədəcə zəif olanlar» bölməsində 9 adda mənbə haqqında bibliografik informasiya verilir (2).

Təsvirlərdə əlavə olaraq kitabın müəllifinin və sərlövhəsinin rus dilinə tərcümə edilməsi vəsaitin oxucu kontingentini artırır. Lakin göstəricidə bibliografik təsvirlərin əlifba prinsipi ilə qruplaşdırılması bibliografik axtarışı çətinləşdirir və vaxt itkisinə səbəb olur.

Göstəricidən istifadəni asanlaşdırmaq məqsədilə «Fərdi müəlliflərin əlifba göstəricisi», «Müəllifsiz kitabların əlifba göstəricisi» adlı yardımçı göstəricilər tərtib olunmuşdur. Lakin vəsaitə keçmiş SSRİ-nin başqa şəhərlərində Azərbaycan dilində çıxmış kitablar da daxil edildiyindən coğrafi adlar göstəricisinin də verilməsi vəsaitin axtarış imkan-

larını və əhəmiyyətini artırardığı. Çünki Azərbaycan kitabına müəlliflərdən, dilindən və məzmunundan asılı olmayaraq, Azərbaycan poliqrafiyasının məhsulu olan kitablar aid edilir. Bununla belə «Azərbaycan kitabı»nın hər iki cildinin pedaqoji elmlərin bibliografik informasiya təminatında mühüm əhəmiyyəti vardır.

Ümumi xarakterli retrospektiv vəsaitlərdə pedaqogika sahəsinin əks olunması məsələsindən bəhs edərək Azərbaycan MEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasında hazırlanıb 1962-ci ildə çap edilmiş «Azərbaycan Elmlər Akademiyası nəşrlərinin bibliografiyası» (1945-1959) göstəricisini də qeyd etmək lazımdır. Tərtibçilər T.Hacıyeva, N.Qorojanskaya, M.Karpinskaya, məsul redaktor N.F.Axundovdur. Bu bibliografik əsər Azərbaycan Milli EA-nın çap məhsulu haqqında məlumat verən ilk bibliografik göstəricidir. Göstəricidə 1945-1959-cu illərdə Azərbaycan və rus dillərində çıxmış kitab, jurnal, elmi əsər və məcmuələrdən götürülmüş 10 mindən çox məqalə öz əksini tapmışdır (5.-S.30).

Göstəricidə materiallar elm sahələri üzrə 12 bölmədə qruplaşdırılmışdır. Bölmələr daxilində müəlliflərin familiyalarının əlifba sırasına riayət edilmişdir. Bütün əsərlər oricinalın dilində təsvir olunmuşdur. Azərbaycan dilində çap olunmuş materialların müəllifləri və sərəlvhələri rus dilində də verilmişdir.

Qeyd olunduğu kimi, «Azərbaycan EA-nın nəşrlərinin bibliografiyası»nda Azərbaycan MEA müvafiq institutlarının çap məhsulu öz əksini tapır. Göstəricinin 12-ci «İctimai elmlər» bölməsində sosial-siyasi elmlərə dair mənbələr öz əksini tapır. Birinci «Tarix» yarım bölməsi verilmişdir ki, burada tarix elminin elmi və nəzəri əsaslarını və tarixi problemlərini əhatə edən 8 kitab və jurnal məqalələrinin təsvirini, «SSRİ tarixi» bölməsində 39, «Azərbaycan tarixi» bölməsində 32 adda, «Ümumi tarix» bölməsində 17, «Qədim tarix» bölməsində 22, «Orta əsrlər tarixi» bölməsində 17, «Yeni tarix» bölməsində 32, «Arxeologiya. Numizmatika. Epiqrafika» bölməsində 194 adda, «Ekanomika. Statistika. İqtisadi coğrafiya» bölməsində 159 adda, «Hüquq» bölməsində 5 adda, «Dilçilik» bölməsində 215 adda mənbəni, «Etnoqrafiya» bölməsində 13 adda, «Pedaqogika, psixologiya» bölməsində 1 adda - 1958-ci ildə 78 səhifədən ibarət akademiya nəşriyyatında çapdan çıxmış «Pedaqogika və psixologiya terminlər lüğəti» öz əksini tapır.

Bibliografik vəsaitdən istifadəni asanlaşdırmaq məqsədi güdən yardımçı göstəricilər də diqqətəlayiqdir. Bunlardan birincisi «İxtisarlara siyahısı»dır. Burada təsvir zamanı ixtisarla verilən sözlər, idarə, müəssisə, jurnal adları və b. açılır. İkinci köməkçi göstərici «Adlar göstəricisi»dir. Bunun da müəlliflər üzrə axtarılda mühüm əhəmiyyəti var.

Göstəriciyə verilmiş qısa girişdə qeyd edilir ki, guya burada məzmunu açılan elmi əsərlərin, məcmuələrin və dövrü nəşrlərin də siyahısı verilmişdir. Lakin göstəricinin sonunda belə bir məlumata rast gəlinir (5.-S.30). Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bibliografik vəsaitdə təsvirlərin nömrələnməməsi bibliografik axtarışı, vəsaitdən istifadəni çətinləşdirir, müxtəlif elm sahələrinə dair çap olunmuş mənbələrin sayını müəyyənləşdirməkdə çətinlik yaradır, informasiya istifadəçisinin əlavə vaxt itirməsinə səbəb olur.

676 səhifədən ibarət bu irihəcmli bibliografik əsər respublikamızın nəhəng elmi mərkəzinin - Azərbaycan Milli EA nəşriyyatının 17 illik fəaliyyəti haqqında lazımi təsəvvür yaradır. Sosial-siyasi sahənin bibliografik informasiya tələbatçıları bu vəsait vasitəsilə 1959-cu ilə qədər AMEA-nın müvafiq institutlarında sahə üzrə nəşr olunmuş ədəbiyyat haqqında informasiya əldə edə bilərlər.

Bundan başqa, pedaqoji elmlərin bibliografik informasiya təminatında AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanası tərəfindən hazırlanmış «Elm» nəşriyyatında 1984-cü ildə çap olunmuş «Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası nəşrlərinin bibliografiyası (1923-1945)» adlı bibliografik vəsaitin çox böyük rolu vardır (Tərtib edənlər: T.D.Sadıxova, M.Q.İbrahimova, D.Q. Məhərrəmli) (7).

Göstəricidə materiallar elm sahələrinə görə qruplaşdırılmış və bölmələr daxilində müəlliflərin və sərəlvhələrin əlifbası əsas götürülmüş, təsvirlər oricinalın dilində verilmiş, Azərbaycan dilində olan materiallar rus dilinə tərcümə olunmuşdur. Bu da vəsaitin oxucu kontingentini artırır. Göstərici bu bölmələrdən ibarətdir: 1. Elmin inkişafının ümumi məsələləri; 2. Fizika-riyaziyyat, təbiət və texniki elmlər 3. Yə haqqında elmlər; 4. Bioloji elmlər; 5. İctimai elmlər.

İctimai elmlər bölməsində fəlsəfə, tarix, arxeologiya, etnoqrafiya, numizmatika, epiqrafiya, iqtisadiyyat, hüquq, dilçilik, folklor ədəbiyyatşünaslıq, bədii ədəbiyyat, sənətşünaslıq-memarlıq, maarif-mədəniyyət, pedaqogika-psixologiya, mətbuat-kitabxana işi kimi yarım bölmələr verilmişdir. Pedaqogika, psixologiya yarım bölməsində rus dilində 2, Azərbaycan dilində 3 mənbənin bibliografik təsviri verilmişdir.

Bibliografik vəsaitdən istifadəni asanlaşdırmaq məqsədilə vəsaitə yardımçı göstəricilər tərtib olunmuşdur. Birinci yardımçı göstərici «Müəlliflərin adlar göstəricisi»dir. Bu yardımçı göstəricinin müəlliflər üzrə axtarılda mühüm əhəmiyyəti var. İkincisi isə «İxtisarlara siyahısı»dır. Burada təsvir zamanı ixtisarla verilən sözlər, idarə, müəssisə jurnal adları və b. açılır.

Göründüyü kimi, Azərbaycanda pedaqoji ədəbiyyat ümumi xarakteril retrospektiv göstəricilərdə geniş əks olunmuşdur və bu göstəricilərin sahə mütəxəssislərin bibliografik informasiya təminatında mühüm əhəmiyyəti vardır.

ƏDƏBİYYAT

1. *Azərbaycan kitabı: Bibliografiya (1780-1920) 3 cildde. C. I / Tərt ed.: Ə.Əliyev; Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası.-B., 1963.- 220 s.*
2. *Azərbaycan kitabı: Bibliografik göstərici: 3 cildde. C. II. 1-ci kitab (1920-1940) / Tərt ed.: V.Mirzəyeva, M.Ə.Zabalova, N.A.İsmaylova; Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası.- B.: Yazıçı, 1982.- 744 s.*
3. *Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası nəşrlərinin bibliografiyası / Tərt. ed. T.Hacıyeva, N.Qorocanskaya, M.Karpinskaya; məsləhətçi red.: N.Axundov.-B., 1962.- 676 s.*
4. *Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası nəşrlərinin bibliografiyası (1923-1945) / Tərt. ed.: T.D.Sadıxova, M.Q.İbrahimova, D.Q.Məhərrəmli.- B.: Elm, 1984.- 319 s.*
5. *Əliyev Z.H.Azərbaycan bibliografiyasının tarixi.-B.: Azərneşr, 1978.- 78 s.*
6. *Əliyev Z.H. Ümumi bibliografiyaşünaslıq: Dərs vəsaiti.- B.: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2001.- 143 s.*
7. *Hacıyeva Q.S. Azərbaycan mətbuatının bibliografik repertuarının yardılması // Sovet Azərbaycanında bibliografiyaşünaslıq və kitabşünaslığın nailiyyətləri.-B.: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 1990.-S.62-67.*
8. *Халафов А., Кязимов Р. Богатство мудрости и добра // Бак. рабочий.-1983.- 8 февраля.*

Хураман Вердиева

ОСОБЕННОСТИ ОТРАЖЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В РЕТРОСПЕКТИВНЫХ БИБЛИОГРАФИЧЕСКИХ ПОСОБИЯХ ОБЩЕГО ХАРАКТЕРА

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются основные ретроспективные указатели Азербайджана общего характера изданные Книжной Палатой Республики, Центральной Научной Библиотекой НАН Азербайджана. Обнаруженный большой фактический материал позволяет сделать вывод о важном значении публикации педагогической тематики в общем потоке литературы.